

Milyenek látta Mikszáthot a felesége?

Mikszáth írta egyik művében: „Minél tovább haladt oknyomozó elmelkedéseiben, a körülmények latolásában, még csak inkább nőtt a homály.” No, Mauks Ilona véleményét egyáltalán nem nehéz kinyomozni, hiszen terjedelmes visszaemlékezésekben (csaknem négyszáz oldalas könyvben) idézi föl Mikszáth-tal való megismerkedésük és házasságuk, házasságaik történetét. Elsősorban a szelektálás és csoportosítás vár a tanulmányíróra, másodsorban az ellentmondó, kétségesnek tetsző tények ellenőrzése, amelyekből ebben a műben¹ elenyészően kevés akad, az is magyarázható női szeméremmel esetleg hiúsággal, sőt olykor még hiszékenységgel is. Amde alapjában és a lényeges dolgokban Mauks Ilona kitűnő és megbízható kalauz, hiszen egyike volt azoknak a nőalakoknak, akiket világszerte tipikus írófeleségnek mondanának. Herczeg Ferenc találóan írta róla: „Mikszáthné egyáltalában a legnőiesebb nők egyike, akivel életünkben találkozhatunk. Egyszerű, szerény, szinte keresetten szürke, mint a fülemüle, de azért akaratlanul is maga felé vonzza az emberek tiszteletét és rokonszenvét... Mikszáthné idejében megértette, hogy aki Mikszáth Kálmán hitvese, az azonkívül nem lehet semmi. Tehát bölcs és hajlékony alkalmazkodással az ura mellé szegődött, a költő visszhangjává lett...” Másutt ugyancsak: „Művelt, olvasott nő volt, de ambíciói sohasem lépték túl a háza küszöbét. Tudott akarni, de nem kívánt külön egyéni életet élni, beérte azzal, hogy Mikszáth Kálmán felesége. Az élet élvezeteit pedig a gyerekszobában kereste...”

Azt lehetne mondani, ha Mauks Ilona visszaemlékezéseinek akadnak korlátai, akkor azok elsősorban ezekben az írófeleségi, negatív érényben gyökereznek.

De a „visszaemlékezések” nagyszerű forrásmunka, s különösen megkapó nőiesen fecsegő, mégis tartózkodóan hírközlő stílusa. Nagy elődje, a lányát szerető Mme de Sévigné aktív exhibicionizmussal, becsvágyával merő ellentéte volt, hiszen nyíltan vallotta: „azt szeretném, ha száz évem biztosítva volna és a továbbiak bizonytalanságban.” Mikszáth Kálmánné született Mauks Ilona pedig azért írt, hogy Mikszáth halhatatlanságához és általános ismeretségéhez maga is hozzáleheljen egy fuvallatnyit. De ő is, mint Mme de Sévigné, híreket, információkat, ismereteket közölt, amire ilyen aprólékosan a férfi talán nem is lehetne alkalmas, minthogy szívesen mellőzi a részleteket.

A részleteknek pedig egy memoárban, egyáltalán az emlékirat-irodalomban lényegbevágó szerepe van.

¹ Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései (a függelékben Mikszáth Kálmán levelei Mauks Ilonához), a Szépirodalmi Könyvkiadó 1957-es kiadásában, Király István bevezetőjével.

S mindjárt a korlátok! Mauks Ilonától már legelső kíváncsiságomra, hogy tudniillik Mikszáth hogyan öltözködött megismerkedésükkor, fiatal házas korában, a negyvenéves írói jubileum alkalmával, sem kaptam választ, vagy csak használhatatlanul hiányosat. Mikszáthné egyetlen följegyzésére, a pettyes nyakkendőre, sárga kabátra, csizmára még kitérek. A Mikszáth-képek archívumában szerencsére sok fénykép fennmaradt, s számos rajz és festmény is készült róla. (Klic árnyképe, Mayler Ede, Benczúr Gyula, Glatz Oszkár festménye stb.)

Komoly arcú, de közel sem olyan kerekképű legény volt Mikszáth, amilyenek idősebb kori (és enterjedtebb) képeiből ismerjük. Még nem „pofásodott” ki, s nyúlánk, ovális arcának arányait ezirányban módosította fölfelé fésült frizurája is. Már a rimaszombati református gimnáziumban, de később a selmeci evangélikus líceumban méginkább kitűnhetett fess, vagy amint ma mondják: „csinis” megjelenésével társai közül. Rövidszárú csizmát, szűk csizmanadrágot, meleg mellényt, fehér inget, nagy, masniszerű nyakkendőt, valamint sujtásos, háromnegyedes, úgynevezett Petőfi-kabátot viselt. Amikor Balassagyarmatra került, már huszonnégy éves, érett férfi volt, de még fiatalosan hamvas, s karcsúbb, csinosabb, mint valaha. Haja enyhén hullámosan símult magas homloka fölé, testére szabott zakót hordott, s fehér ingéhez jól illett a színes csokornyakkendő. Bajúszát nem növelte pödörhető-bozontossá, hanem éppen csak ékesség volt az, fordított V-alakban érzéki ajkai fölött. Nem véletlen tehát, hogy megakadt rajta a balassagyarmati lányok szeme, s már pusztá megjelenése miatt is versengtek társaságáért. Talán az is innen fakad, hogy az aranyifjak keresték és szívesen fogadták barátságát, s ha megjelent a Balassa-étteremben, az nyomban fölingerelte a tréfacsinálókat és unatkozókat, s az együtt eltöltött derűs órákról legendák keltek szárnyra. A lányok viszont hosszúszárú pipájára figyeltek föl.

Erről azonban már Mauks Ilona (Mikszáthné) is hírt ad, választékosságra nem törekvő, egyszerű stílusával. Mert úgy írt ő, ahogyan annakidején, tizenyolc esztendőskorában hallotta csevegni az embereket a „mohorai parlament”-ben, Plachy Jánosék terebélyes gesztenyefái alatt. („Három vagy négy úri család lakott még akkoriban Mohorán. A rokonaink közül is sokan jártak hozzájuk. Esténként azután mindannyian a Plachy János nagybátyánk háza előtti vadgesztenyefák alatt szoktunk összejönni. Ezt a helyet nevezte el Mikszáth a »mohorai parlament«-nek. Itt vitatták meg a napi kérdéseket és a világ eseményeit. Azelőtt én is szerettem ott üldögélni...”)

Egy évvel házasságuk előtt, amikor Mikszáth már Pesten tartózkodott és Mauks Ilona inkább levelét várta mint őt személyesen, – akkoriban, 1872 őszén történt az eset, melyben utalás történik a pipára: „Október 15-én, mikor a megterhelt igásszekerek után hintónk befordult a Kishíd utcába, szemem véletlenül a Nagy Gábor asztalos házára tévedett; a nagy meglepetésből nem tudtam hová lenni, az utcai szoba ablakában, melyet mindig bérbé szottak adni magányos urak részére, egész otthoniasan, hosszúszárú pipáját kilógatva az utcára, Mikszáth állott, az arcán örvendetes mosollyal.”

Mindent egybevetve: Mikszáth megjelenése megnyerő volt, Balassagyarmaton nem véletlenül örvendett nagy népszerűségnek, s igyekezett megnyerni társaságának mindkét klikk, a Bérczyké² szintúgy, mint a Maukséké.

Ha öltözködésről nem is, viselkedésről már részletesebb híradást kapunk, ha a szerelmes nő elfogultsága, rokonszenve elvékonyítja is a határvonalakat.

Természetesen az első híradás nem Mohorán, hanem már balassagyarmati tartózkodásuk alatt jutott el a Mauks-lányokhoz, akik eddig meglehetősen elszigetelt életmódot folytattak Mohorán, beletemetkezve a könyvekbe (elsősorban Dickens és Victor Hugo romantikus regényeibe) és átadva magukat az érzékenylelkű, leányos álmodozásoknak. Balassagyarmaton is elsősorban egy varsányi leánynak, Mauks Ilona barátnőjének (Horváth Valér lányának) köszönhetjük, hogy oly hamar belecsöppentek a társasági élet közepébe, s csakhamar a Mauks-lakás a fiatalok egyik kedvelt, központi találkozóhelye lett. Horváth Ilka, ez a vidám, könnyen oldó és oldódó lány sokakat ismert Balassagyarmaton, s mint jó társalgó, tréfakedvelő és tréfacsináló, vonzotta a jókedélyű fiúkat és lányokat. Az ő faggatódzására említette környezetükben Bobók Ferenc;³ Mauks Mátyás szolgabíró esküdtje Mikszáth Kálmán nevét. Mikszáthné feljegyzése szerint a következőket mesélte Bobók (Mikszáthnénál: Bobok): „Mindjárt láttam, hogy Desewffy Elek most is valami tréfára készül, mert felkelt, és egy kerek asztalnál magányosan vacsorázó fiatalembernek bemutatta magát, majd melléje ült, és érdekes beszédet folytatott vele, mert látszott, hogy igen jól mulatnak. Desewffy odaintett engem és bemutatott; beszélgetésükből megértettem, hogy arra kapacitálja a fiatalembert, hogy az ifjú menyasszony egy régibb udvarlója nevében hívja ki Hámoryt párbajra. (Hámory Ede, aki ugyancsak a Balassa-éteremben tartózkodott akkor, Nógrád megye levéltárosa, különcködő süket öregúr volt, aki fiatal menyasszonyt talált, s akit Edus bácsinak becéztek. I. Gy.) Desewffy odáig volt a gyönyörtől, ha rá gondolt, hogy milyen remegést fog a boldog vőlegény kiállani az egész éjjelen át...” Később egy öreg parasztkocsis jelentkezett a „fiatalúrnál.” A mesét Bobók (illetve Mauks Ilona) így fejezte be: „Erre a fiatalember fölkel, és rövid búcsúzkodás után nagy sajnálatunkra eltávozott. Soha még hozzá hasonló zseniális embert nem láttam, egyik élce a másikat érte.” Horváth Ilka érdeklődésére kiderült, hogy ezt a zseniális embert Mikszáth Kálmánnak hívják.

² Bérczy Lajos (1810–1883) tekintélyes ügyvéd volt Balassagyarmaton, egyébként öccse Bérczy Károlynak, az Anyegin fordítójának. Két „gyönyörű” lánya, Mária és Anna szerepel Mikszáthné visszaemlékezéseiben is. Vilma, a legidősebb, Mikovényi Imréhez ment feleségül. Mikor Mikszáth Balassagyarmatra került, már asszony volt. (Bérczy Mari, Mikszáth korábbi szerelme volt.)

³ Bobók Ferenc Mauks Mátyás mellől később (1871-ben) a sziráki járásbírószágra, 1874-ben pedig a balassagyarmati törvényszékre került végrehajtónak, kinevezés útján. (Mikszáth „Múlik a vármegye” című cikkében meg is emlékezett róla.)

Később egy ismerős társaságban hallható: Mikszáthról Mauks Ilona. Balassagyarmaton szokatlanul palócosnak mutatkozó kiejtéséért gúnyolta Mikszáthot egy társaságbeli lány: „Alaszolgálója...” „Hát most jöttem Szklabonyaáról”. Erre bejött a háziúr, s azt mondta: Csak ne vessenek, csak ne vessenek, én meg azt mondom, hogy sohasem láttak maguk szellemesebb és okosabb fiatalembert, majd büszkék lesznek még arra, hogy ezt a palóc fiatalembert ismerték.”

Tehát Mikszáthot megelőzte híre: ő volt a lányok szemében a csodálatos palóc lovag, palóc világfi. Az első látogatása Maukséknál azonban nem egészen ezt igazolta, amint erre Ilonka visszaemlékezik, ezúttal kivételesen Mikszáth öltözködéséről is számot adva:

„A fiatalembereken, szép két beszélő szemén kívül, nem volt semmi különös megfigyelni való; hanem a ruhája, az csodálatos volt, kék, fehér petytyes nyakkendője mindenhez hasonlított csak csokorhoz nem, különös színű sárga kabátján négy vagy öt zseb is volt, mind darabka papírosokkal megtöltve, és csizmája volt. Az öregurak ugyan többnyire csizmában jártak, atyám is magyar ruhát viselt, de a fiatalembereknél ezt kevésnél láttuk, úgy bizony ez nekünk sehogy sem tetszett.

Mi nagyon sajnáltuk Mikszáthot, hogy olyan zavarban volt; egyik pirlásból a másikba esett. Hogy felbátorítsuk, szívesen szóltunk hozzá; hanem ez még félénkebbé tette, a székek is csak a szélére mert ülni. Az ebéd már végére járt és még szavát sem hallottuk.”

Következő vasárnapi látogatása alkalmával azonban már teljesen otthon érezte magát, és Horváth Ilkával oly szellemesen riposztoltak, hogy az a társaságot teljesen fölvilanyozta. Később már a társaság központjává nőtt Mikszáth, írásműveiből olvasott föl és fiatalos játékokat talált ki, aminek élet, súlyát, izgalmát csak növelte, hogy Mikszáth tekinzéyes befolyást élvezett a Nógrádi Lapoknál.

Mindezek ellenére Mauks Ilona Mikszáthban nem a romantikus bohémét látta, hanem a különcöt, a mást. Aki az irodalmat kedveli, aki nem rajong az agárért, lóért, nem csap nagy mulatozásokat, még csak nem is táncol, viszont búsongó, komoly gondolatokat, irónikus megfigyeléseket táplál, melenget önmagában. A romantikus „külszín” mögül ugyanis, bizalmas szavakból, szép tettekből (pl. ívet csinál, és a pikniken gyűjt a város lámpáira), s főleg intim, Mauks Ilonának írott leveleiből, s teljes későbbi életéből magasan kiemelkedik, nagyra nő, ifjonti könnyelműségeit elhomályosítja a „belbecs”. Jelleme az önmagába forduló búsongó, tisztán látó, jószívű ember irányában fejlődött.

Mikszáth Kálmán már odahaza, Szklabonyán szoros kapcsolatba került az egyszerű néppel. Bár szüleinek földje, később kocsmája és mézárszéke is volt előbb Nagykürtösön, majd Ebecken (ide való volt édesanyja, született Veres Mária), végül Szklabonyán, soha nem éltek fényűző életmódot. Mikszáth Jánosné (az író édesanyja) egyébként is olyan asszony volt, aki a minimális jólét megteremtésén kívül kötelességének és szívügyének tartotta a szegények és betegek istápolását, szinte szociális intézménynek számított Szklabonyán, ahol az egész falu elsíratta váratlan kolera-halálát (1873. június 13). Mikszáth 1860-ig (ekkor édesapja megszüntette a kocsmát és mézárszék-bérletét!) szülei üzletében is gyakran találkozott a falubeliekkel.

Később, amikor házas emberként édesanyját temetni utazott Szklabonyára, kapcsolatát ismét kiszélesítette a falubeli egyszerű emberekkel. Különösen szívesen eljár a faluszéli kovácsműhelybe, amely sárfalaival, koporsószerű zsupfedelével, deszkapalánk védőkerítésével, két különálló helyiségével különösen vonzotta, s később mint helyszín, mint realisabb környezet és hangulati elem helyet kap, „Prakovszky, a siket kovács” elbeszélésében is. Történeteiben a legrealisabb és rokonszenvesebb hősök éppen a népből kerülnek ki, polgári és dzsenti hőseinek inkább megbocsát, korlátlan rokonszenvét nem élvezik. (Érdekes megjegyezni, hogy horpácsi alkonyéveiről a lakosság körében nem éltek ilyen barátságos emlékek, hírből és személyes ismeretségből, emlékekből is szótalan, mogorva embernek tartották, aki elidegenedve, magába fordulva üdögélt a hűs fák alatt könyvvel a kezében vagy csak úgy, gondolataiba merülve.

Írói ambícióin kívül bizonyára baloldali, liberális látásmódjával is magyarázható, hogy nem vállalt közéleti szerepet, címért, rangért, hivatalért nem áldozta föl baloldaliságát a Deák-pártnak. Bizonyára hatott rá az is, amikor betekintést kapott a kiegyezést követő elvtelen, megalkuvó politikai magatartásba. Szabó Béla írja a Nógrád megye története című monográfia második (1949–1919) kötetében: „A két csoport, a megyei jobb és baloldal közötti küzdelemnek megegyezés vetett véget 1872-ben. A megegyezést az ún. „nógrádi botrány” vezette be, amikor 1871 novemberében a jobboldalnak sikerült az előre összeállított listát a baloldal kijátszásával, határidő előtt, a baloldali megyebizottsági tagok részvétele nélkül elfogadtatni. A jobboldali politikai manőver végéig kiélezte a két csoport közötti ellentétet, a minisztérium azonban a baloldal által szerkesztett óvást elutasította és a történeteket jóváhagyta.” Nem lehetett közömbös a „nógrádi botrány” következménye sem: „1872. áprilisában az uralkodó felmentette gróf Frogách Józsefet, s kinevezte a Kisterenyén és környékén több mint 6000 holdas birtokkal rendelkező gróf Gyürky Ábrahámot megyei főispánnak, ki 1889-ig maradt hivatalában. A főispáni változással párhuzamosan változások történtek az alispáni hivatal betöltésében is. 1872. januárjában lemondtak Frideczky Lajos első és Ottlik Ákos másodalispánok, akik helyét a megyében (Vanyarcon! L. Gy.) birtokos Veress Pál foglalta el. 1875-ben azonban leköszönt hivataláról és Madách Károlyt, a költő testvérét, csesztvei földbirtokost választották meg alispánnak. Madách hosszú ideig, 1883 decemberéig vezette a megyét . . .”

Mikszáth az új alispánt, Veress Pált nagyon tisztelte. „Mikszáth szerint olyan volt, mint a gondviselés” – írja felesége –, „mindig van és mindig lesz.” De ettől a tisztelettől függetlenül mélyen érinthette Mikszáthot a baloldal váratlan és érdemtelen bukása is, amely többek között magával sodorta, egzisztenciálisan sújtotta volt főnökét és apósjelöltjét (Mauks Mátyást), valamint a bohókás Horváth Ilka édesapját (Horváth Valért) is.

Később, amikor már Tisza Kálmán kedvenceként, mint mameluk-képviselő írogatta országgyűlési jegyzeteit a Pesti Hírlapnak, s ráébredt a kaján és kecses tréfálkozás kártékony voltára, ismét a tiszta, a „becsületes, a néphez hű író” gyakorol önkritikát, minthogy belátja: gondtalan tréfálkozása azokat is lelkiismeretlenségbe hajszolhatta, akik talán megválasztásukkor

még komolyan vették a parlamentet. Ezek a korrupt világra mutató, kiábrándító jelenségek táplálták kegyetlen szatírírójú regényének, a Két választás Magyarországon-nak életanyagát.

A becsület, a lelkiismeret tisztasága nyugtatta meg Mikszáthot, s óvta meg a meghasonlástól, a végső kiábrándulástól. Ez a becsületesség, amely oly álthatossá tette Mikszáthot az élet minden területén, hódította meg Mauks Ilonát is, hogy hívó szavára hajlandó lett volna ezt a lázas, forrongó férfit tűzön-vízen át követni.

A kor pedig olyan volt, hogy nehéz lehetett becsületesnek maradni, kiváltképpen olyan valakinek, akit az elhivatottság érzése hajt hírnév és dicsőség felé.

Rendkívül rossz vélemény alakult ki azonban Mikszáthról a Maukszülőkben, s a Mauksék mohorai kúriájába és gyarmati lakására ellátogató úri társaságban. Mauks Mátyás nem tudta elképzelni az életet állami hivataltól, aki nem teremt fix egzisztenciát, az szerinte könnyelmű, megbízhatatlan ember. Mikszáth pedig nyíltan utálta a hivatalt, mint olyan nyűgöt, mely keresztezi, megghiúsítja hivatásának, elhivatottságának teljesítését. Legválságosabb napjait élte Pesten, amikor e sorokat leírta Mohorán pihenő feleségének:

„Azt talán megtehettem volna, hogy hivatalt vállaljak, és így lassanként fokozatosan tegyem tönkre magát és magamat a nem nekem való életben. Látott-e már halat kint a szárazföldön? Úgy képzeljen engem a nem nekem való elemekben... Boldog lehetne-e maga, ha engemet így megsemmisülve látna? Tegye szívére kezét, és mondja ki az igazat, hogy »nem«. Ahogy én magát ismerem, tudom, hogy ezet nem is kívánja. Nekem mennem kell a megkezdett úton, mely vagy felvezet a magasba, vagy le a mélységbe.”

Mégis miből táplálkozott az a felfogás, hogy Mikszáth könnyelmű, megbízhatatlan ember, afféle bohém ficsúr, aki szemben áll az élet legszebbjével, a munkával? Minden bizonnyal a polgár és a dzsentri hivatalnokszemléletéből, mely csak fogalmazói, végrehajtói, szolgabírói állásokat tudott elképzelni, mert a föld és a gazdálkodás is valami, de az elemek függvénye, s legalább annyira megbízhatatlan, mint az asszonyok.⁴ S nem kétséges, hogy Mikszáth számtalanszor nyújtott tápot a rossz, megvető, elitelő vélemény kialakulásához. Vegyünk talán sorra néhányat, Mauks Ilona följegyzései alapján.

Mikszáth hivatalba lépésekor, mint tb-esküdtet, még Mauks Mátyás és Bobók Ferenc a másik esküdt is szeretettel fogadta.

MAUKS MÁTYÁS: „Bobók öcsém, úgy örülök, azt hiszem, jó akvizíció csináltam, a fiú igen eszesnek látszik.”

CYURA BÉLA (ugyancsak Mikszáth esküdttársa): „Igen az apja derék ember, de a fia rossz, csúfalkodó, kigúnyolja az még a saját öregapját is, ha kedve úgy hozza magával.”

BOBÓK FERENC (nevetett, azután áradozó szavakkal hozzáfogott Mikszáth dicséretéhez).

⁴ Mikszáth János is arról álmodozott, hogy fiából papot nevel, hiszen ősei közt több pap volt. De ha nem papot, hát szolgabíró.

HORVÁTH ILKA: „Igen, most már emlékszem, láttam én ezt a fiatal-embert a zsélyi fürdőben, szép fekete szeme van, és láttam a nővérét is ugyanott, igen szép fiatal lány volt, az unokanővéreivel, a szentpéteri pap leányaival volt ott; azután később hallottam, hogy tánc közben egy pohár hideg vizet ivott, és rá rövidesen meg is halt – galoppierende Abzehrungban.”⁵

Mauks Mátyás előlegezett bizalma a kedélyes esküdtnak szólt, az írói pálya iránt korai előítélettel viseltetett. Az ugyanis, hogy 1843 májusában Pozsonyban, az apáca pályán, a diákkaszárnya egyik háromágyas szobájában Jeszenszky Danóval (aki később Temérdek néven publikált), valamint Petőfi Sándorral lakott egy szobában, Mauks Mátyást csak kiábrándította hiszen látta Petőfi nélkülözéseit, aki az országyűlési naplót másolta alig egypár garasért, naponta, minthogy Fekete Gábor szinidirektornál nem nyert alkalmazást: „A szíve vérzett az embernek, ha ránézett, pedig ő a legnagyobb költő volt. Isten kegyelméből való költő. Az én fenyőládám tetejére írta A távolból⁶ című csodaszép versét, mely egymaga megérdemelte, hogy halhatatlanságra és jólétre vigye íróját... És nem tudom kapott-e érte öt forintot? Ez így volt akkor, és így van ma is...”

S ehhez még az is hozzátartozik, hogy Mikszáthot Mauks Mátyás és társasága, különösen a hivatalok mellőzése után egyszerűen „skribler”-nek csúfolta a háta mögött.

Kisérjük figyelemmel azonban Mikszáth könnyelműsége valló „bűneit!”

Már az meghökkentő volt Mauks Mátyás számára, hogy Mikszáth otthagya a szolgabírói hivatalt, bár néhány csínyével és könnyelműségével (ezekről még szó lesz) valamennyire meg is érlelte távozását. Ügyvédségéd Balás Józsefnél. Föjlajánlják neki a Nógrád megyei aljegyzői állást, de ő az utolsó pillanatban lemond Jeszenszky József javára. Ismerősei igyekeznek politikai állásfoglalásnak, gerinces nagylelkűségnek fölfogni lépését, de a magyarázatot Mauks Mátyás és családja (még Ilonka is!) silánynak találja.

Megígérte, hogy az írói pályát mellékesnek tekinti és az egzisztenciát biztosító fogalmazói állásért folyamodik, s ennek érdekében fölkeresi Fráter Pált a vallás- és közoktatási minisztériumban. Ámde ezt sem teszi meg, Mauks Mátyás így fakad ki Ilonka lánya előtt: „Most már azonban látom, sohasem lesz belőle komoly ember, otthagya a közigazgatást... Jól van, elismerem, hálátlan pálya, otthagya az ügyvédséget... Hát erre azt mondhatom, nem vette be a természetet, de most nem találok ránézve mentséget, napnál világosabb volt a fogalmazói kinevezése, öreg barátom, Fráter, megígérte, hogy pártfogolni fogja, és most azt mondja, hogy nem is látta, nem ment őt felkeresni, mint ahogy azt én neki megüzentem, még ezt sem tette meg, ez azt jelenti, hogy nem akarja a hivatalt, ezt pedig azért nem akarta, mert nem szeret rendszeres munkával foglalkozni.”

⁵ Galoppierende Abzehrung: heveny tüdővész.

⁶ Távolból: (A címet Mauks Ilona tévesen írja névelővel.) Kis lak áll a Duna mentében, stb. (Dátumozás: Pozsony, 1843 május.) A láda 1865-ben elégett.

⁷ Jeszenszky József 1867-től harmadaljegyző a megyénél. A Nógrád című, Balassagyarmaton megjelenő lap 1872-ben a következő tudósítást közölte: „A megüresedett másodaljegyzői állás Mikszáth Kálmán ellenében Jeszenszky József által töltetett be.”

Amikor előrkli a szklabonyai birtokot (előbb édesapja, majd édesanyja is eltávozik az élők sorából), egy ideig otthon gazdálkodik, de ez csak rövid ideig tart. A földnek is hátatfordít és nekiindul a bizonytalannak a fővárosba.

A titokban kötött házasság után némiképp megbékélt Mauks Mátyás, de amikor a házasságot a létbizonytalanság veszélybe döntötte, s Mikszáth, Gyula öccsével Mohorára látogatott, az após előkapta irodalmi hajlamainak nagyvonalúan áldozó vejét. Mauks Ilona ezt így írta le: „Elég lehetett volna már ebből a bizonytalanságból, hiszen beláthatja, hogy Magyarországon az irodalomból megélni nem lehet. Azt hiszem keményebb szavak is röppentek el, mert Kálmán igen panaszkodott nekem. Kijelentette, hogy írói hivatását meg nem tagadhatja, és jól tudja, minden hivatal megölője a tehetségnek.”

Mint tudjuk, Mikszáth továbbra is állhatatos maradt, inkább házasságát függesztette föl egy időre, inkább a számára oly életető szerelmet kockáztatta. Az élet azonban Mikszáthot igazolta: hét esztendő alatt kiharcolta a sikert, európai – sőt világhírnévre tett szert, lába előtt hevert az ország és negyvenéves írói jubileuma egy éven át tartó népünnepély volt, szinte annyira, mint 1896-ban a Millenium.

A Vigadóban lezajlott díszünnepségen az érett, a küzdelem vége felé járó, megállapodott Mikszáth emelkedett szólásra. Beszédéből csak néhány mondatot idézünk itt: „Én már körülbelül megírtam, ami énbennem volt. Megírtam azzal a tudattal, hogy azért nem jár nekem semmi külön érdem; hiszen azért, mert az ember anyját szereti, még sohasem dicsértek meg senkit. Én csak a hazámat szeretem. Az nem igaz, hogy negyven évig dolgoztam. Én csak mulattam negyven évig.”

Sokszor felhánytorgatják Mikszáth életrajzírói Mikszáthnak, hogy tudott és mert játszani, s ahol csak lehetett elhallgatták életének azokat az epizódjait, amelyek csínyeire, cseleire, tréfáira utaltak. Pedig ezek a „mellékes életzöngék” nagyszerűen mutatják azt az utat az anekdoták és a romantika állomásai felé. Már indulása meghatározta, hogy hová fog megérkezni, s ehhez nemcsak korlátlan Jókai-imádata, hanem jellemének rezdülései is, vagyis a kettő együtt alkotott egy sínpárt.

Mert kifogyhatatlan volt a játékból, s a nők különösen fogékonyak a játékok iránt, Mauks Ilona visszaemlékezései bőséges teret engednek e „mulatások” leírásának. Talán azért is, mert ezek az ifjú játékok, valami sokkal komolyabbat, a szívek találkozását is egyengették, mint afféle kacagós, könnyelmű kerítők. Szinte nehéz szétválasztani, hogy mely játékot találta ki ifjúi hevületből, melyet szerelmes közeledésből.

Előrebocsájthatjuk, hogy legszebb játéka mindig is az irodalom volt, legalább is attól a perctől kezdve, hogy betette lábát Balassagyarmatra. Beült Maukséknél a piros fotelbe és felolvasta legújabb alkotását, később Nelkával^B közösen is produkáltak irodalmi anyagot.

^B Mauks Kornélia: *Farkasfalvi Mauks (Mohora, 1856. márc. 29–1923. ?): író, Mikszáth Kálmánné Mauks Ilona húga. Iskolái befejeztével szülei mohorai birtokán gazdálkodott. Művei: A kis hősök (ifjúsági elbeszélések, 1899); Fehér róza és egyéb történetek (ifjúsági elbeszélések, 1905); Zörgő harasztok (ifjúsági regény, 1909); Regényhősök (ifjúsági regény, 1914); Képek Mikszáth Kálmán életéből, 1918); Mikszáth Kálmánról sógornője (1929). (Magyar Irodalmi Lexikon)*

De legalább ennyire szórakoztatta a társaságot a kiházasító egyesület elnökéhez írott megannyi szellemes, tréfás „hivatalos” levele, amelyek Mauks Ilona közlése szerint éppen kapósságuk és szellemességük miatt szinte egytől-egyik elvesztek. A „kiházasító egyesületet” tréfából azért hozta létre Mikszáth, mert egy korábbi a helyi lapban megjelent elbeszélése nyomán a kulcsszereplő elment egy lányos házhos exkuzálni magát,, s itt nyomban horogra is akadt. Mikszáth írta meg az egyesület alapszabályát is. Elnök Ilonka lett, titkár Nelka, utazásügynök Horváth Ilka és jegyző: maga Mikszáth. A dísz- és kültagok toborzására humoros (Mikszáth szövegezte ezt is!) ívet köröztek, s egy hét alatt a tagok száma fölszaporodott ötvenre. A visszaemlékezésekben olvashatjuk: „Eközben a városban is híre ment a mi kedélyes délutánjainknak, mindig többen és többen jelentkeztek tagoknak ebbe a mi kis »tudós társaságunkba«. Felvettünk fiatal embereket, barátainkat, sőt a szülőiket is, de mindenki tartozott legalább három jó tréfát mondani...” Csalogatták Mikszáthot a félig-meddig rokon-komasági kapcsolatokat melengető Bérczyékhez is, de ő ebben az irodalompartoló társaságban, különösen Ilonka és Nelka közelében egyre jobban érezte magát.⁹

Persze, Mikszáth tréfái nem korlátozódtak a kiházasító egyesületre. Akár elbeszéléseiben, az életben sem fogyott ki ötleteiből. Ilyen csínye volt például, amikor hivatalos idézést kézbesített Mauks Mátyás aláírásával mindhárom lánynak, Horváth Ilkának, Mauks Kornéliának és Ilonkának. S a „három kisasszony” fél napon át rettegve kutatta, hogy miféle vétek nyomhatja lelküket, amiért a törvény elé idézik őket. Bobóktól tudták meg, hogy ez Mikszáth tréfája. Mauks Mátyás ugyanis gyakran olvasatlanul írta alá az aktákat, így került a kézjegye a lányoknak szóló idézésre is.

Igaz, hogy Mikszáth később egy ilyen becsempészett aktán vesztett rajta. Mauks Mátyás a fals, a hamis idézés aláírása óta jobban figyelt, s legközelebb éberem kiemelt az aláírásra elébetartott akták közül egyet. Erre az „aktára” Mikszáth a következő szöveget írta: „Én alulírott szavamat adom, hogy Ilonka lányomat egy éven belül Mikszáth Kálmánhoz adom feleségül.” (Lehet, hogy ez már nem is volt tréfa, nem is volt játék?)

A játékot a Nógrádi Lapokban is folytatta, mert amikor Pokorny Jenő¹⁰, az Ipoly szerkesztője lapjában kikezdett Mikszáthtal, az oly csípősen visszavágott cikkében, hogy Pokornyon kacagott egész Balassagyarmat. A szópárbajból végül is valódi párbaj lett. „A párbajnál, miután csak az első vérre ment, egypár karcoláson kívül nem történt egyéb baj.” Mikszáth új játékot talált ki: albát adni egymásnak. Az alba tulajdonképpen üres papírlap, amelyet az ajándékozó fél aláírásával lát el. Az aláírás fölé azután a megajándékozott azt ír, amit akar. Ilyen albákat cserélt Mikszáth Kálmán és Mauks Ilona is. Az első albát Ilonka adta Mikszáthnak, amikor az arra hivatkozva, hogy nem szeret táncolni, elutasította a városházi piknikre tör-

⁹ „Dévényi Kálmán, nagyanyánk tivére, Csövérről, ahol mint afféle szobatudós valóságos remeteéletet élt, és nagy könyvtárát bújta, kocsiszámra hordta nagyanyánknak a könyveket. Így hát volt miben tobzódunk.” (Mauks Ilona.)

¹⁰ Pokorny Jenő újságíró, 1871-ben a Nógrád, 1872-től az Ipoly lap szerkesztője volt. 1875-ben Pestre költözött, ahol a nyolcvanas évek elején öngyilkos lett.

tént meghívást. Mauks Ilonka elővette a szekrényből az albát és ráírta: „Alulírott tartozom az 1872-ik évi január 3-án a balassagyarmati városházán tartandó pikniken megjelenni.” Márpedig, ami az albán szerepelt, az az aláíróra kötelező érvényű volt.

Mikszáth viszonzta az albát. Barátaival augusztus végére mulatságot szervezett a gyarmati kis erdőbe. Ez előtt érkezett az alba Ilonkához: tartozik az augusztusi mulatságon megjelenni, táncolni azonban nem szabad egy lépést sem.

Ez a játékosság jellemezte Mikszáth ifjúságát, később pedig irodalmi művészetét.

Mikszáth úgy él a köztudatban, mint aki magánéletében maga lett volna a rideg realitás. Küzdelem a hivatás győzelméért, harc a nőért, aki egyedül kapott helyet szívében. A körülmények vizsgálata azonban, éppen az események romantikus fordulatai miatt, olyanná teszi, mintha ő lett volna az ellenállhatatlan amorózó, a színpadi, vagy éppenséggel regénybeli hősszerelmes. A kiházasító egyesület és méginkább az albák már a hódítás eszközének is számíthatnak, esze, szíve és az a bizonyos fekete szeme hamarosan kiválasztotta magának Mauks Ilonkát, aki oly érzékenyen reagált minden mikszáthi irodalmi próbálkozásra és annyira megértőnek bizonyult a kudarcok és hivatalkerülő népszerűtlen lépések idején is. Mauks Ilonka társ volt már akkor is, amikor a vidám társaság még nem is sejtette, hogy a tréfagyáros legénynek milyen nagy szüksége van megértő támaszra. S az sem volt kétséges, hogy a szklabonyai eszes palóc fiú nem kalandra, hanem életre szóló házasságra választ magának nőt.

A házasság (lásd a kiházasító egyesület eszméjét!) korán megkísértette jelenvalóságával és lehetőségeivel Mikszáthot, s a korszellemnek megfelelően két fiatal szövetségét a maga realitásában képzelte el. Vallotta, hogy a nélkülözés, az anyagi bizonytalanság ellensége a házasságnak, különösen a jó házasságnak. De bizonyára azt is hitte, hogy az anyagi jólét pótolni tudja a kezdet kezdetén hiányzó, forró érzelmeket, legalábbis erről tanúskodik első komoly kiházasító próbálkozása, amikor Horváth Ilkának kísérelt meg életre szóló, törvényes élettársi kapcsolatot teremteni.

A házasságkövetítést az indokolja, hogy Horváth Valér, Ilka édesapja válságos anyagi helyzetbe jutott, amit Mikszáth megtudott. A tönkremenés réme támadta meg a családot, amin egy jólszituált vőlegény, egy fordított (főleg a férfiak kötöttek eddig ilyet!) érdekházasság még menthet valamit, főleg Ilkán, akit Mikszáth láthatóan megkedvelt. Előbb a felsőpetényi papot, később a jómódú Wladár Sámuel¹¹ mutatta be a lánynak, de az mindkét alkalommal úgy viselkedett, hogy azzal csak elriaszthatta a lánynézőbe érkezett vőlegényjelölteket. Még szerencse, hogy Ilkának sem állott szándékában nőülni bármelyikhez is.

¹¹ A felsőpetényi papról csak annyit tudunk, amennyit Mikszáthné írt róla, a véleményét Mikszáth Kálmán szájába adva: „Igen jómódú bácskai magyar fiú. Még csinos is, de úgy látszik, nagy mamlasz.” Wladár Samu Túrócról származott gyarmati ügyvéd és állatorvos. Szerelmi bánata idült alkoholistává tette. Mikszáth Sramkó tiskális alakjában őt írta meg.

Az albából nőtt ki viszont Mikszáth első szerelmes levele, amelyben a játékból már komolyra vált. Ebben írja Mikszáth többek között: „Különben is az egész alba csak tréfa. Nagyobb alba nekem ezerszer a Nagysád rokonszenve.”

Így bontakozott ki a szerelem. S a táncos vidám mulatságokon már mind gyakrabban ült kettesben, félrevonulva Mikszáth Kálmán és Mauks Ilona.

Újabb romantikus fejezete szerelmi kapcsolatuknak a heti kétszeri levélváltás, amikor Mikszáth legalább négy teljes oldalt írt teli, nyílt, vagy enyhén leplezett vallomásokkal, s olyan kétségekkel, melyekkel Ilonkát óhajtott szóra bírni. A család ellenzése és rosszallása miatt a levelezést titokban kellett tartani, ami a fiatalok ügyes konspirációval rendkívül ötletesen meg is oldottak: „Mohoráról egy özvegyasszony járt be a postára Gyarmatra a levelekért, nővére, egy másik öregasszony, a Mikszáth principálisnál volt szakácsné, mi sem volt tehát természetesebb, mint hogy azzal az ürüggyel, hogy a nővérét látogatja, beadta a levelet tőlem a fiatalúrnak, mikor aztán a postán és a városban elvégezte dolgait, visszament a fiatalúrhoz, aki azalatt megírta részemre a négyoldalas levelet. A postásné ezeket oly ügyesen tudta nekem átadni, hogy sem anyám, sem nővérem nem gyanakodtak.”

Az első teljesen nyílt vallomás Szklabonyáról érkezett Mohorára: „Mióta Szklabonyán vagyok, azóta sokkal nyugodtabban szeretem, nem vágyom olyan epedve látni, hanem megelégszem azzal a tudattal, hogy szeret, és hogy én is szeretem. Mohorára azért félek elmenni, hogy ismét felszítom a parázst szívemben, s olyan emésztő lángban fog lobogni (hogy ím, ékesen fejezzem ki magamat), hogy azután eltemethetem azt az én jó flegmatikus nyugalمامat, s ott ülök örökösen Mohorán folytonos lelki izgatottságban.”

Ahogy Mikszáth a fővárosba került, bevezették kapcsolatukba a poste restante levelezést, s amikor a postamester ezt Mauks Mátyásnak elárulta, akkor a szobalány sietett segítségükre. Később pedig, Mikszáth visszatéréseivel Gyarmatra, Mikszáth látogatott el néhány percre Mauksékhoz, amikor a családfő a kaszinóban tartózkodott, s ilyenkor titokban, gyorsan levelet cseréltek.

Közben már szőtték esküvőjük tervét is, amelyre szülő ellenzés ellenére is készen állottak. Ilonka már meg is bízta Jeszenszky Józsefet, hogy Szügyben, a lelkésznél váltsa ki a keresztlevelét, hogy a titkos házasság esetleges lehetőségét az efféle adminisztrációs, bürokratikus tennivalók ne hátráltassák.

Arra nem gondoltak, hogy a bürokrácia nemcsak a közigazgatást, hanem az egyházi hivatalokat is megfertőzte. S bizony a háromszori bejelentés kötelezettsége és a diszpenzáció megkövetelése alaposan megkeserítette várakozási idejüket. Ilonkának az a reménye sem vált be, hogy időközben megenyhül a család és Mikszáth között a viszony. Erre pedig mind kevesebb lett a remény, hiszen Mikszáth fogadkozásai ellenére jogi tanulmányait sem volt hajlandó befejezni.

Végül aztán megérett a romantikus vagy éppen különös házasság ideje.

A lehetőséget az teremtetette meg, hogy a Nógrádban tartózkodó Julie néni (Kováts Lőrinc, belügyminiszeri tisztviselő felesége) egy-két hétre meghívta a betegeskedő Ilonkát budai lakásukba egy kis pihenésre, remélvén, hogy az használni fog. Ilonka elfogadta a meghívást. Mikszáth Balassagyarmaton, a színházban tudta meg Nelkától, hogy Ilonka Budára utazott Kovátsékhoz. A címet előbb Draskóczytól, Mauks Mátyás ügyvédsegédjétől igyekezett megtudni, de az nem tartózkodott otthon. Végül is Desewffy Elek segítette, aki jól tudta a címet, hiszen Kovács Lőrinc unokatestvére volt.

Ötödik nap Mikszáth már Budán járt, sőt a titkos házasságot is előkészítette, mert Wágner Lajos, aki 1872–73-ban Budapesten tanárkodott, s akivel Mikszáth együtt járt a selmeci líceumban, közbejár Bachát Dánielnél¹², a budapesti szlovák nyelvű evangélikus egyház lelkészénél (akit Mauks Ilona tévesen említ könyvében esperesnek, mert csak 1874-ben választották meg annak!), Bachát háromszori kihirdetés után hajlandónak mutatkozott a két szerelmezt összeesketni.

A többi már gyorsan ment és nagyobbára ismert is. Elmentek az esküvőt bejelenteni, Mikszáth már ott várta Wágner Lajossal Ilonkát a Kerepesi úti tót templom előtt. Két hét múlva, déli féltizenkettőkor megismétlődött ugyanez a találkozás, csak akkor már Lenci bácsi (Kováts Lőrinc) is Ilonkával tartott, fáradhatatlanul dúdolva a Marseillaise-t. Lenci bácsi ugyanis nagy lázadó volt, ő is így titokban vette el Juliet, a nevelőnőt. Wágner és Kováts tanúskodása mellett Mikszáth Kálmán és Mauks Ilona házasságot kötött.

Ezzel azonban még nem ért véget a tortúra, a már említett és ismert körülmények miatt 1875-től hasonló megpróbáltatásokat kell kiállniuk a válás kimondatásáért. Hétfővel ezután pedig, hogy a válást elhatározták, megkezdődött a szerelem második fejezete, mint ismert Mauks Ilona véget vetett a lencse-termesztésnek, újból Mikszáth mellé szegődött, aki töretlen hűséggel eljött érte kivívott jólétéből, hogy magával vigye a fővárosba, ahol már a Mikszáth nevet országos elismerés, dicsőség övezte. 1882 Szilveszterkor kötöttek házasságot másodsorra.

Mikszáth fantáziadús, mesékre teremtett lelkét bizonyára felvillanyozták a házassághoz kötődő különös helyzetek. Mauks Ilonát viszont az irodalom készítette föl szülői és társadalmi tilalmak áthágására. „Szerettem a romantikus dolgokat” – írja – „regényekben szerettem a titkos házasságokat, de hogy én a szüleimet így megbántsam, nem volt valódi szándékom.” Mikszáth nála is jobban szerette a „romantikus dolgokat”. Erről vallanak hosszú, olykor nyolcoldalas szerelmes levelei, s méginkább erről a hűtlenség vállalása csak azért, hogy Ilonkát rákényszerítse a válásra („Mást szeretek.”), s ugyancsak ide sorolható a hűséget, „szeretetet” fogadó levél mindjárt a válás jóváhagyása után: „Szegény Ilonkám! Maga talán azt hiszi, hogy a szerelem megszűntével megszűntem Önt szeretni. Olyan Ön nekem, mint egy szent, akire akkor gondolok, amikor a lelkem tiszta. Mikor én, gyarló ember, fennkölt írói lelkületemet öltöm fel, olyankor Ön az én kis múzsám.”

¹² Bachát Dániel: 1904-től a szlovák nyelvű evangélikus egyház püspöke. 1886-ban lefordította szlovákra Mikszáth *A lohinai tű című elbeszélését*.

De e soroktól még sok időnek el kellett telnie addig, amíg Horpácson megvásárolhatták a Szontágh-kúriát és a birtokot, hogy idegnyugtató, nagy békességben egymásnak, s mindketten Mikszáth alkotói munkásságának éljenek.

A róla készült képek alapján, kiváltképpen a későbbiek után az az elképzelés vált általánossá, hogy Mikszáth csattanós egészségű, örökké jókedvű, s mint pocakja is mutatja, nagyevő férfi lehetett, aki a pipát még az ágyba vagy a fürdőkádba is magával viszi. (Gondolom, a pipás elképzelést csak fokozhatta Légrády Károly, a Pesti Hírlap szerkesztőjének figyelme, aki hivatalsegédével még arról is gondoskodott, hogy Mikszáth pipái szeleljenek, dohánya soha ki ne fogyjon asztaláról!) Teltkarcsú megjelenése, vagy kerek arca teszi-e, de bizony hajlamosak vagyunk őt mindig a terített asztal előtt elképzelni, s a terülj-terülj asztalkáról soha el nem fogy a friss pogácsa, a túroslepény és a hideg kacsasült, e három kedvence.

A látszat azonban csal. Mikszáthnak megpróbáltatásokban, szenvedésekben, félelmekben is bőven akadt része, kicsit szerette is a humor, a romantika mellett – enyhén mazochista módon – szenvedésekben is megfürdetni a lelkét, mintha minduntalan jövőző regények, elbeszélések katharizálásában igyekezne megtisztulni, hírnévre, dicsőségre igazán méltóvá lenni.

A félelem különösen végigkísérte. Érthetetlen félszességét, amely társasági népszerűsége tetőfokán is föl-fölbukkant, önmaga igyekezett levélben megmagyarázni Mauks Ilonának:

„...Vannak ihletett perceim, amikor érzem, hogy egy fejjel magasabb vagyok a többi embernél, amikor meglep egy-egy büszke, merész gondolat, lenézni azt a kis környezetet, ahol mozgok, s kilépni három lépéssel előre közülök, amellyel összeropogtatni vélem a fél világot, azt az erőt, mely aztán hazudott, képzelt erő, de mely azért nekem örületes gyönyör, oszlani érzem a másik percben ama másik érzélem terhe alatt, melynek a kinevetéstől félelem a neve . . . és visszalépek két lépéssel hátra.”

S mintha betegségei alatt fogalmazott leveleiben is azok a szomorú tót dallamok szólaltak volna meg, amelyek a hétköznapi dalait átszötték vagy amelyek a faluval egybeépült temetőből hallatszottak be a házakba Szklabonyán. (Ki tudja miért, de nógrádi szláv dallamok szívszorogatóbbak, szívfájdítóbbak, szomorúbbak, mint a békési vagy akár a Pest megyei szlovákok énekei!)

Amikor a tüdőgyulladás miatt elmaradt az Ilonkával tervezett zsélyi találkozás, édesanyjával a következő levelet íratta:

„Kedves Ilonkám!

Régen mondom, hogy nincs bizalmam a terv sikerüléséhez. Mindig mondtam, hogy valami akadály akárhonnán, de közbejön, íme, bejött az az akadály, hogy én körülbelül meghalok. Nem mindig vagyok azon állapotban, hogy tisztán gondolkodhassam, tehát felhasználok a percet most, hogy magát más által értesítsem, tehát, hogy tizenötödiki találkozásunk már nem érvényes. Isten önnel holtig szerető Kálmánja. A nevemet magam írom alá. Felsenburg, Kiss és a kürtösi orvos biztatnak, hogy semmi bajom se lesz, de csak aggodalmas, utolsó gondolatom is maga lesz.”

Rejtett búsongását csak fokozzák a váratlan családi vagy társadalmi tragédiák. Tilalmas esküvőjük közvetlen, boldog napjaiban érkezik a távirat: „Mama meghalt kolerában, délután temetik, Gyula.” És Mikszáthon kitör a sírás, csak néz, lát és befelé könnyezik, amikor meglátja a kolerasújtotta szendehelyi temetőnél a kis koporsókat sorakozni (mert szerette a gyermekeit, de a gyermekeket általában is!). S váratlan betegség, váratlan esemény hányszor keresztezi terveit!

Haláleset a mézeshetek legelején! Első esküvői terve előtt a legfontosabb időpontban eltévesztette a váci hajót, amelyen Ilonka utazott édesanyjával. Elvész a vörös bőrtárca a búza árával együtt, pedig a tárcát Ilonkától kapta ajándékba.¹³ Egy fővárosba szakadt Nógrád megyei nemesi származású, de züllött életű színész, Zádor (Zmesdák) Dezső ráveszi, hogy színdarabot írjon, mert azzal meggazdagodhat, de a dologból semmi sem lesz. Sajat költségén kiad két kötet elbeszélést, de a könyvek a nyakán maradnak, a kritika figyelmen kívül hagyja. Országgyűlési tudósító korában a Parlamentben ellopják a kabátját. Számára minden fölnagyítottan végzet-szerű, ahogyan írásaiban is minden az, s ahogyan ott úgy itt sem hiányzik a félelem feszültsége, s a babona is, amelyeket azonban mindig legyőznek az észérvek.

Végül elérkezett a nagy és jóvátehetetlen meglepetés az élet utolsó tréfája. Éppen arra készültek, hogy a követválasztás után a Nógrád megyei küldöttséget fogadják, illően, ugyanis az volt tervbevéve, hogy Murányi Gyula (1881–1920) szobrászművész alkotását, A jó palócok egyik jelenetét ábrázoló szoborcsoportot az ajándékozó nógrádiak Horpácsra, a Mikszáth-birtokra viszik. S még el sem múlt az ünnepi, jubileumi hangulat, szívében még ott lebegtek az irányában megnyilvánuló szeretet lángjai, amikor váratlanul rosszul lett. Orvosok vették körül és „eret vágtak szegényen, flottírozták, de csak később jött öntudatra, és olyan gyöngye volt, hogy szólani is alig bírt.” 1910. május 28-án, déli fél egykor, tizenkét nappal a jubileum után Farkas László (1847–1922), a Rókus Kórház sebész-főorvosa bejelentette: „Nagy rendet vágott a kaszás.”

¹³ Anélkül, hogy emléket vagy kegyeletet óhajtának sérteni, s annak tudomásában, hogy Mauks Ilona szerint Mikszáth először akkor vett föl pénzt nagy kamatra, amikor a két kötet novelláját adta ki, nem tartanám érdektelennek annak kutatását, vajon nem a búza ára tűnt-e el nyomdai költségekre. Mikszáth elhivatottságát ismerve, bizhatott egy ilyen befektetés minden gondot megoldó sikerében.